

ПАРАФРАЗА АПОКРИФІЧНИХ МОТИВІВ У "СЛОВІ ПРО ЛАЗАРЕВЕ ВОСКРЕСІННЯ"

Предметом дослідження у цій статті стали есхатологічні мотиви подорожі в потойбічний світ та воскресіння старозавітних праведників, які невідомим автором "Слова про Лазарево воскресіння" були запозичені з апокрифічного "Никодимового євангелія" і, наслідуючи традиції дружинної поезії, опрацьовані в оригінальній манері.

Слово *канон*, яке в давньоруську мову було запозичене через посередництво церковно-слов'янської, походить, ймовірно, від грецького слова *очерет, комиш*. Оскільки очерет використовувався як вимірювальний засіб, то слово *канон* почало вживатися на позначення стандарту в різних галузях людської діяльності, у тому числі і в теології. У богослов'ї *канон*м спочатку називали правила віри або виконання релігійних обрядів, установлені церквою, а пізніше – список релігійних книг, офіційно прийнятий церквою як Святе Письмо.

Необхідність створення старозавітного канону постала після зруйнування Єрусалиму і храму в 70 році по Р.Х., коли зникла централізуюча сила, розпалася система іудейського богослужіння, а євреї опинилися розсіяними по різних країнах. У цих умовах релігійне мислення і релігійна література були дуже різноманітними. До того ж з'явилася велика кількість християнських книг, від яких євреї хотіли відмежуватися і не допустити їх використання у богослужінні.

Турботу про укладання новозавітного канону взяли на себе отці церкви у кінці II століття по Р.Х. Цей крок був викликаний тим, що після смерті апостолів з'явилися численні книги, які підписувалися їхніми іменами, оскільки невідомі автори хотіли надати своїм творам авторитетності. Їх називали також псевдоепіграфами – творами, підписаними несправжніми іменами.

Після формування ядра старо- і новозавітного канонів, значна кількість релігійних книг опинилися поза межами канону, тобто не була визнана церквою як богонатхненна. Щодо цих творів вперше у IV столітті Ієронім вжив слово "апокрифи". Вони вважалися сумнівними, несправжніми, оскільки не були інспіровані Духом Божим. Але ці твори також були не однорідними – одні містили суперечливі священному писанню положення і тому були заборонені. Перший відомий список заборонених книг був складений ще у Римській імперії у V столітті, у Київській Русі перший "індекс" "ложних" книг був уміщений в "Ізборнику Святослава" (1073 р.). Інші ж відповідали догматам церкви, були пройняті глибоким благочестям і через це дозволялися, але лише для читання, а не для богослужіння.

"Никодимове євангеліє" – саме такий твір. Знаходячись поза межами канону, воно, проте, ніколи не було і серед "невірних", заборонених книг. Цей апокриф дуже давній – грецький оригінал з'явився у I-II ст. нашої ери, переклад західнослов'янськими мовами був здійснений незабаром після прийняття християнства – у X-XI ст. Дещо пізніше цей твір став відомим і в Київській Русі, хоча дослідникам відомі його списки починаючи з XV ст. Назва "Никодимове євангеліє" закріпилася за твором у VIII ст. Вперше пам'ятка була опублікована за списком XVII ст. І. Франком 1899 р. у Львові. Апокриф складається з двох частин – "Діяння Пілата" та "Зішестя Христа у пекло". У давній українській літературі пам'ятка побутувала у двох редакціях – короткій, що складалася з першої частини, та розширеній, до якої входили обидві частини євангелія. Якщо перша частина набагато докладніше, ніж канонічні євангелія розповідає про суд Пілата Понтійського над Ісусом Христом, то сюжет другої взагалі не має аналогій у них. Його обґрунтуванням можуть бути хіба що рядки новозавітного тексту "Євангелія від Матвія" (Мф., 27:52-53), в яких говориться про воскресіння померлих святих. Щодо авторства апокрифу, то Никодим, ім'ям якого і названий твір, був фарисеєм, членом синадрию і таємним учнем Христа. Але як бачимо з самого тексту євангелія, Никодим міг бути автором першої та заключного епізоду другої частини. Розповідь же про "зішестя" до пекла була написана іншою людиною, а Никодимові лише передана. Оповідачами в другій частині апокрифа виступають свідки описаних подій, сини Симеона Богоприємця Харин і Лентій. Існує думка, що за цими іменами може приховуватись ім'я справжнього автора розповіді про *deskensis* – письменника-гностика II-III ст. Левкія Карина.

Впливом цього апокрифу позначений не один твір давньої української літератури, у тому числі і давньоруська поема "Слово про Лазарево воскресіння". Вагомий внесок у вивчення пам'ятки належить І. Франку. Так, у дослідженні "Слово о Лазарево воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми" [1] він визначає час і місце написання твору, його жанр, розглядає систему версифікації, відзначаючи при цьому зв'язок пам'ятки з традиціями дружинної поезії, зокрема зі "Словом о полку Ігоревім". Порівнюючи три відомі копії поеми, переписані з одного оригіналу і датовані XVI-XVII століттями, дослідник реконструює її сюжет, визначає літературні джерела і доходить висновку про оригінальність композиції твору. Назва "Слово про Лазарево воскресіння" дана пам'ятці самим І. Франком також на основі зіставлення назв та уцілілих фрагментів копій. Спостереження над твором І. Франка, що зберігають своє значення і нині, на жаль, не знайшли продовження в літературознавстві, у той час як подальшого дослідження потребує специфіка інтерпретації біблійного сюжету, використання апокрифічних мотивів, наголошення християнської морально-етичної проблематики.

Починається твір високопоетичним заспівом, що містить звертання Бога і його рішення звільнити праведників, які знаходяться у пеклі:

"І се я іншому слави своєї не дам,
Та пушу слово моє на землю,
Та спасу людей моїх од зваб сатанинських " [2:37].

У наступній частині подається розповідь царя Давида про народження Ісуса Христа – царя, якому "є небо престол, а земля – підніжжя ногам його" [2:37]. Почувши цю радісну звістку, Адам скликає пророків і праведників, щоб від їхнього імені передати Ісусу звістку на землю про їхнє перебування в потойбіччі. Виконання цього доручення покладене на товариша Христа Лазаря. З ім'ям цього жителя Віфанії пов'язане одне з чудес Ісуса Христа – воскресіння Лазаря, яким Ісус виявив свою незаперечну владу над життям і смертю, і після якого у нього увірувала велика кількість людей. Оскільки воскресіння відбулося на четвертий день по смерті Лазаря, то його у поемі, услід за біблійною легендою, названо "четвертоденним". Звертання Адама до Лазаря подане у формі антитестичного запитання:

"Ти на те мене, боже, створив еси,
Щоб малий вік на землі сій бути,
А се мя осудив у Ад
На многі літа мучитись?" [2:38].

Далі емоційно-смысловое значення антитез підсилюється анафорами:

"... на землі сій
Малий час добро бачили,
А се в тузі сій
Многі літа в приниженні.
Малий час я царював
над тварями божими,
А нині многі дні
Раб я Аду, а бісам полоняник.
Малий час світло твоє бачив,
А се уже сонця твого пресвітлого
Не бачу я многі літа,
І бурі вітряної не чую, господи!" [2:38].

Апелюючи до Бога, Адам висловлює свій жаль з того приводу, що над ним – творінням Божим – знущається Ад. Слово *ad* походить від імені античного бога підземного царства мертвих Аїда. У "Слові про Лазарево воскресіння", як і в "Никодимовому євангелії", засвідчена проміжна ланка в його етимології – персоніфікацією пекла виступає його володар Ад. Наприклад, у поемі говориться: "І проказує Ад до диявола..." [2:40] (подальший уривок твору, на жаль, не зберігся).

Навіть допускаючи власну гріховність –

"Коли я согрішив був
більше інших людей,
То воздав за діла мої мені

Муку сю – не жалюся!" [2:38-39], – Адам не бажає миритися з марними стражданнями пророків і праведників. У творі поіменно названі чотири старозавітні великі пророки – Ісайя, Ієремія, Даниїл, Єзекіїль (ім'я останнього у тексті подано як *Єзекія*, але зі змісту зрозуміло, що мова йде не про сина іудейського царя Ієхонії, а про одного з пророків). Також згадано про "всі сімдесят пророків", хоча далі будуть названі імена лише трьох із них – Самуїла, Єноха, Іллі. Як бачимо, у поемі згадуються автори як канонічних, так і апокрифічних творів. Поряд з ними у звертанні Давида стоять імена Аарона – старшого брата Мойсея, що був покликаний богом на допомогу братові, наймудрішого ізраїльського царя Соломона, праотця усіх людей Адама. Далі Адам дає більш розгорнуті характеристики біблійних персонажів – праотця єврейського народу Авраама, патріарха ізраїльського народу Якова, праведника Ноя, що єдиний із людей був обраний Богом для збереження роду людського, вождя і законодавця єврейського народу Мойсея, царя Давида. Тут автор не просто перелічує імена, а подає ті діяння, завдяки яким ці люди і уславилися. Так, говорячи про Авраама, автор у поетичній формі передає біблійну легенду про випробування його віри, коли той "задня тебе [бога – Н.Г.] хотів оддати сина свого Ісаака" [2:39], а в заслугу Мойсею ставиться те, що він "провів жидів через Чермнеє море, розмовляв з тобою [богом – Н.Г.] на Сінайській горі у купині лицем до лица" [2:39]. Підкреслюється і увиразнюється думка автора про відсутність провин у згаданих осіб риторичними запитаннями, як наприклад "Чи тобі, господи, й Авраам согрішив?", "А той-то, господи, що согрішив тобі?" (про Мойсея), "То що, і той согрішив було?" (про Давида) [2:39] та подібними.

Крім канонічних, автор поєму використовує і сюжети невідомого походження. Такими є епізоди про богообраність Ісайї, в якому той постає прообразом Христа, оскільки Бог вибрав його ще у материнському лоні ("із чрева матері на небеса знесений" [2:39]), про царя Соломона. Зустрічається у поемі і своєрідна контамінація: канонічну традицію зображення пророка Ієремії, який носив ярмо (Ієр., 28:10) використано щодо образу Даниїла:

"... й Данил шось согрішив,
Що носив дерев'яного козла на рам'ї –
Прообраз твоєї божественної страсті" [2:40].

Після воскресіння Лазар повідав Господу скарги тих, хто потерпає у пеклі. Саме ця звістка, за версією автора "Слова про Лазарево воскресіння", спонукає Ісуса Христа і його небесне військо зруйнувати пекло. Вважалося, що, оскільки мешканці підземного царства жили і померли в ту епоху, коли Ісус Христос ще не спокутував людських гріхів своєю смертю, то його рятівного приходу вони мали чекати у підземному світі. Уперше ця історія у вигляді зв'язного оповідання була викладена у "Никодимовому євангелії", в якому говориться про прихід царя слави у подібній людській, який "вічну темряву озорив, нерозв'язні пута розірвав, і відвідав ... тих, що в п'їтьмі гріховній сиділи" [3:44], "силою Своєю поправ смерть, і ухопивши диявола, ...віддав його на муки вічні і повів зем-

ного нашого отця Адама і пророків, і всіх святих, суцх у пеклі, у Своє пресвітле сяйво"[4:16]. Вплив цього мотиву помітний і в заключній частині "Слова". У ньому, наприклад, як і в "Никодимовому євангелії", Ісуса Христа названо царем слави:

"І зійшов Господь духом на Ада
І множество небесних воїнів ...
І всі янголи, ідучи зі хрестом на Ада,
Так мовляють: "Візьміте ворота вічні,
І хай знімуться ворота плачевні
І ввійде цар слави!" [2:41].

Для порівняння: у другому творі читаємо: "І був голос, подібний до грому: Прийміть ворота царів ваших, і зведіть ворота вічні і ввійде Цар слави" [3:43].

У Біблії царями називали не лише найвищих посадових осіб держави, але і керівників війська, всього народу, значних власників. Це слово прикладалося і до ідолів, як наприклад, до Молоха. У книзі Ісуса Навина називаються імена 31 царя, оскільки у ті часи в Ханаані царя мало кожне місто. Царем Ізраїлю названо Мойсея, царем величається Бог і його помазаник Христос. Перифраз же *цар слави* має інше, небіблійне походження. Серед творів пізнішого часу його зустрічаємо у драмі XVII-VIII ст. "Слово про збурення пекла", яка теж була створена під впливом "Никодимового євангелія" і може бути об'єктом самостійного дослідження.

Курс давньої української літератури як початковий і найтриваліший період розвитку нашого письменства, має низку особливостей, зокрема специфічну жанрову і стильову системи, тематичний діапазон, він позначений нерозривним зв'язком з історією і релігією народу, його фольклором. Одним із важливих завдань при викладанні давньої української літератури є досягнення усвідомленого сприйняття безперервності і спадкоємності розвитку цього історико-літературного періоду. "Слово про Лазарево воскресіння" якраз і демонструє як побутування традицій дружинної поезії, так і новаторське застосування їх до релігійної тематики, як подальший розвиток апокрифічної, есхатологічної тематики, так і її олітературнення.

1. Франко І. Слово о Лазаревом воскресеніи. Староруська поема на апокрифічні теми // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т.32. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 55-111.
2. Слово о Лазаревім воскресінні // Антологія української поезії: В 6 т. – Т.1. Українська дожовтнева поезія. – К.: Дніпро, 1984. – С.37-41.
3. Евангелие Никодима // Наука и религия. – 1990. – №7. – С. 42-44.
4. Евангелие Никодима // Наука и религия. – 1990. – №8. – С. 16-17.

Матеріал надійшов до редакції 23.02.2004 р.

Горбач Н.В. Парафраза апокрифического мотива в "Слове о Лазаревом воскресении".

Предметом исследования в этой статье стали эсхатологические мотивы путешествия в потусторонний мир и воскресения ветхозаветных праведников, которые неизвестным автором "Слова о Лазаревом воскресении" были заимствованы из апокрифического "Никодимова евангелия" и, наследуя традиции дружинной поэзии, обработаны в оригинальной манере.

Horbach N.V. The Paraphrase of Apocryphal Motives in "The Word about Lazar's Resurrection".

The objects of research in this article are eschatological motives of the journey to the other world and of the Old Testament justs. They were borrowed from the apocryphal "The Gospel of Nikodim" by the unknown author of "The Word about Lazar's Resurrection". Due to the tradition of the retinue poetry they were arranged in the original manner.